

ІСТОРІЯ

УДК 930.1»71»(477)»1932/1933»

ЕВОЛЮЦІЯ ПОТРАКТУВАНЬ УКРАЇНСЬКИМИ НАУКОВЦЯМИ ПРИЧИН ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

А. Р. Буран

Анотація. У статті проаналізовано процес нагромадження наукового знання щодо причин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Вивчення цієї проблеми стало можливим лише після здобуття державної Незалежності. Протягом понад тридцяти років науковці напрацювали потужний шар інформації. Узагальнений погляд на причини масового голоду еволюціонував від визначення ситуації на межі 1920–1930-х рр. до врахування тоталітарної сутності радянського режиму, в існування якого Україна не вписувалась.

Ключові слова: Голодомор, причини, українська історіографія, науковий погляд.

Протягом 1932–1933 рр., у мирний час населення України потерпало від Голодомору. Ця катастрофа, що забрала мільйони життів, перебувала поза дослідницьким полем, адже радянська влада докладала зусиль до приховування її масштабів, культивуючи в суспільстві стан амнезії. Лише після розпаду СРСР і здобуття Україною державної Незалежності стало можливим системне вивчення теми Голодомору вітчизняними науковцями. Протягом трьох десятиліть нагромаджено великий обсяг наукової інформації, разом з нею окреслились і дискусійні проблеми. Серед найзнаковіших – питання про причини тієї катастрофи.

Проблема стану вивчення причин Голодомору 1932–1933 рр. знайшла відображення у сучасній науковій літературі. С. Кульчицький, В. Марочко, Г. Касьянов та інші науковці підсумували проміжні здобутки у потрактуванні факторів злочинної трагедії [1; 2; 3; 4]. Проте процес нагромадження наукового знання не зупиняється, через що є потреба проаналізувати наявні підходи до проблеми. Мета цієї статті полягає у визначенні еволюції поглядів українських науковців на причини Голодомору.

Уже на початку 1990-х рр. В. Марочко піддав критиці спроби абсолютизації певних факторів голоду. На його погляд, із яким солідаризувався С. Кульчицький, ключовою причиною голоду була політика суцільної колективізації, наслідком якої стало створення неефективного колгоспного ладу. Скорикувати ситуацію радянська влада намагалась посиленням репресій проти селян, що обернулося масовими людськими жертвами [5, с. 117]. Проте все почалося задовго до суцільної колективізації сільського господарства на території України в 1930-х рр., адже це питання завжди було нав'язливим для більшовиків. Як зауважив В. Головкин, ще у 1919 р. лунали обережні промови Леніна про колективізацію сільського господарства. Але через спротив з боку селян перші колективні господарства давали зовсім не ті результати, яких очікували більшовики, тому радянська влада вирішила змінити свою земельну політику, і головним пріоритетом став відхід від одноосібної до колективної власності [5, с. 326].

Причин Голодомору на території України можна нарахувати чимало, проте жодна з них, на думку В. Марочка, не зумовлювалась природним фактором. Адже за свідченням гідрометорологічних карт 1931–1932 рр., жодних несприятливих кліматичних умов у той час не фіксувалося, навпаки, вони були цілком прийнятними [3, с. 13]. Безпосередньою причиною Голодомору стала хлібозаготівельна кампанія Сталіна періоду 1931–1933 рр. Цей комплекс заходів передбачав карально-репресивний механізм збору. Забиралося не лише зерно з колгоспів, навіть у селян конфісковували все, що було їстівним [2, с. 22]. Голодний стан селянства, за словами В. Марочка, зумовлювався колгоспною системою, що насаджувалася компартійною владою. Адже праця в них оплачувалася лише два рази на рік, внаслідок чого влада безперешкодно забирала продовольство та нехтувала оплатою робітникам. Також була проблема в колгоспах із видачою хліба працівникам за їхню працю, так звані трудовні. Так, наприклад, навесні 1932 р. у Вінницькій області 42 % колгоспників не отримали оплати. Це призводило до недоїдання і навіть голодування в їхніх родинах. Селяни неодноразово скаржилися на неоплачену

роботу та голод, який виникав через це. Проте влада ніяк не реагувала на подібні скарги, вона лише збільшувала плани заготівель [6, с. 118].

На погляд Дж. Мейса, індустріалізація та колективізація на ґрунті українізації та коренізації в очах сталінського режиму не мала жодного сенсу, оскільки це не сприяло досягненню необмеженої особистої влади. Для цього Сталін узяв на озброєння російську ідею, яка стала «ферментом сталінізму», посприявши суворій регламентації суспільства, підпорядкуванню всіх сфер життя державному апарату [8, с. 289]. Перша п'ятирічка та широкомасштабна колективізація радикально змінили баланс сил. Адже попри пропагандистські гасла її реалізація означала повну трансформацію суспільства шляхом масового терору під гаслом «загострення класової боротьби». Головним ворогом для Сталіна та його оточення були не тільки українські селяни, ворогом виступала Україна як така. Саме проти неї у 1932–1933 рр. було розв'язано неоголошену війну, кинувши проти неї поліцейську, політичну, економічну потугу [7, с. 290].

О. Малаяк зазначала, що у 1930 р. в СРСР розпочалась економічна криза, викликана падінням цін на продовольство через Велику депресію. Тому влада почала збільшувати заготівлю зерна за рахунок поставок з України, що врешті призвело до Голодомору 1932–1933 рр. [8, с. 218].

Вагомою причиною С. Кульчицький називає і постанову ЦК ВКП(б) 30 січня 1930 р. У ній йшлося про заходи, яких потрібно вживати, аби усунути так звані куркульські господарства у районах, де масово проводилася колективізація. На території України ця кампанія була здійснена за декілька місяців. Приблизно 100 тис. українців було обвинувачено та згодом репресовано. Також проводилися насильницькі приєднання до колгоспів за допомогою чекістів. Але замість того, щоб у такий спосіб змусити людей боятися дій влади та вступати у колгоспи, селяни активізували рухи проти колективізації [9, с. 30].

До причин масштабного голоду на початку 1930-х рр. науковці відносять і ряд політичних рішень другої половини 1932 р., коли голод уже набирав обертів. У цей період було поступово скасовано видачу продовольства колгоспникам за ініціативою Молотова. Створювалися «чорні дошки», на яких опинялися десятки сіл з їхнім населенням, яке відмовлялося «добровільно» вступати в колгоспи та чинило опір більшовицькій владі. Радянська влада свідомо позбавляла людей продовольства, прирікаючи їх на смерть [10, с. 11].

Ставлення радянської влади, особливо Сталіна, до українців, які найбільше чинили супротив її політиці, стало ще однією передумовою Голодомору. Свідченням цьому можна назвати документ 17 лютого 1932 р., в якому чітко вказувалося, що пріоритетом для надання насіннєвої допомоги була не Україна, що дійсно цього потребувала через хлібозаготівельну політику, адже в республіці не залишалось навіть посівного мінімуму, а Сибір та Урал [11, с. 106].

С. Кульчицький наголосив на зв'язку Голодомору та сталінського «ривка», тому його треба розглядати в контексті «комуністичного будівництва». Науковець посилається на зміст оперативного наказу від 5 грудня 1932 р. В. Балицькому, в якому йшлося про наявність у радянській Україні контрреволюційного підпілля, начебто пов'язаного з іноземними розвідками, та ставилося завдання його розгрому і зламу опору [1, с. 415]. С. Кульчицький висловив слушну думку про нереальність існування документа зі вказівкою знищення українського села, але наступні дії представників влади продемонстрували готовність сталінського апарату реалізувати цей намір. Передумовою Голодомору, на його погляд, можна вважати постанову ЦВК і РНК від 7 серпня 1932 р., більш відому під назвою «Закон про п'ять колосків». Він передбачав боротьбу із розкраданням державного майна репресивними методами аж до смертної кари. На думку Молотова, всіх інших заходів виявилось замало, аби змусити людей працювати на користь держави. Цією постановою заборонялося забирати рештки зерна, що випадково залишалися в полях під час жнив. Воно б так чи інакше все одно пропало, але людей позбавили і цієї ниточки порятунку [4, с. 396]. Дослідник цей закон влучно назвав вбивством, «санкціонованим державою» [1, с. 427]. Загалом причини масового голоду С. Кульчицький пояснював конфіскацією всіх запасів продовольства, фізичною та інформаційною блокадою, здійсненою сталінським каральним апаратом, що створило для українських селян несумісні з життям умови [9, с. 56].

Серед причин масштабної трагедії дослідники називають і політику ізоляції сільського населення, що активно почала впроваджуватися у 1932 р. Адже лише одиниці селян змогли отримати паспорт, що фактично заважало покинути населений пункт у пошуках порятунку від голоду [12, с. 13]. Ба більше: вище партійне керівництво забороняло поїздки селян до інших регіонів у пошуках їжі. Також почалися обшуки населення на залізницях, особливо це стосувалося тих, хто не мав паспорта. Чи не єдиним способом уникнути обшуків за таких умов було сховати харчі у домовину [10, с. 13].

У пошуках причин масового голоду 1932–1933 рр. В. Сергійчук запропонував зануритись у глибину історії, зазначивши, що ознаки геноциду українства виявлялися в політиці московського царату ще від XVII ст. [13, с. 17]. А у XX ст. опанування українським селянством було ключовим завданням російських більшовиків. Уже для Сталіна та його оточення на порядку денному була боротьба з українським націоналізмом.

Схожих причин науковцями називається чимало, та всі вони були штучно організовані керівниками радянської влади, що намагалася знищити українську націю. Зрозумілим стає і те, чому Сталін та його поплічники всіма способами намагалися приховати правду про Голодомор 1932–1933 рр. Адже його передумови відкрито вказують на геноцидні мотиви створення ситуації голоду в Україні, що забрав життя мільйонів українців. Водночас російські дослідники продовжують приховувати штучно створені умови винищення українського народу за «всесоюзним голодом». Це триває і зараз, оскільки росія як правонаступниця СРСР продовжує заперечувати причини того жахіття, які мали виразно штучний характер. Г. Касьянов навів погляди В. Кондрашина, який не просто намагався применшити масштаби голоду в Україні, а й фактично прирівнював його до ситуацій в інших радянських республіках. Водночас російський автор не заперечував, що найбільше постраждали саме українці [4, с. 72]. На противагу їм автори видання «Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації» звернули увагу на наполягання українських істориків на вилученні «українського» голоду із «загальносоюзного», прагнучи локалізувати його як національну трагедію, зважаючи на неймовірний за масштабом руйнівний ефект стосовно українців [9, с. 78]. Відповідно й спричинення трагедії пояснюється зовнішнім негативним впливом.

Отже, проблема причин масштабного голоду в підрадянській Україні на початку 1930-х рр. перебуває серед центральних у сучасній вітчизняній історичній науці, оскільки дає відповіді на складні питання втягування українства в радянський тоталітаризм. Українські дослідники на основі опрацювання потужного шару документальних матеріалів та усних свідчень показали багатомірність причин трагедії. Науковці дійшли колективної думки, що Голодомор 1932–1933 рр. був штучно створений радянською владою з метою винищення українців, які не бажали коритися тоталітаризму, адже він суперечив самій їхній природі.

Abstract. The article analyzes the accumulation of scientific knowledge about the causes of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. The study of this problem became possible only after Ukraine gained independence. For more than thirty years, scientists have accumulated a powerful layer of information. A generalized view of the causes of the mass famine has evolved from defining the situation at the turn of the 1920s and 1930s to taking into account the totalitarian nature of the Soviet regime, into whose existence Ukraine did not fit.

Keywords: Holodomor, causes, Ukrainian historiography, scientific view.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 2. Київ: Темпора, 2013. 628 с.
2. Марочко В. Голодомор 1932–1933 рр. Київ: [без видавництва], 2007. 64 с.
3. Марочко В. Територія Голодомору 1932–1933 рр. Київ: Вид-во ПП Наталя Брехуненко, 2014. 64 с.
4. Касьянов Г., Смолій В., Толочко О. Україна в російському історичному дискурсі: проблеми дослідження та інтерпретації. Київ, 2013. 128 с.
5. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки. Київ: Наук. думка, 2003. 888 с.
6. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. Київ–Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. 270 с.
7. Мейс Дж. Політичні причини Голодомору в Україні (1932–1933 рр.). *Український історичний журнал*. 1995. № 1. С. 273–292.

8. Маланяк О. Штучний голод в Україні 1932–1933 років. Матеріали Міжнародної конференції «Штучні голоди в Україні ХХ століття» (Київ, 16 травня 2018 року). Київ, 2018. С. 217–221.
9. Кульчицький С. Трагедія українського народу на тлі соціально-економічних перетворень Кремля. *Голодомор в Україні 1932–1933 рр.: бібліографічний покажчик* / упоряд. А. В. Іванченко; ред. кол.: С. В. Кульчицький (наук. ред.), І. О. Бірюкова (відп. ред.); ред. І. С. Шелестович. Одеса: Бондаренко М. О., 2022. С. 17–56.
10. Марочко В., Мовчан О. Голодомор 1932–1933 років в Україні: Хроніка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 294 с.
11. Навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації». Київ: Нац. музей Голодомору-геноциду, Ін-т дослідж. Голодомору, 2021. 336 с.
12. 1932 – прийнята постанова ЦВК і РНК СРСР № 84 «Про встановлення єдиної паспортної системи по СРСР і обов'язкову прописку паспортів». *Український інститут національної пам'яті (офіційний вебсайт)*. URL: <https://uin.gov.ua/istorychnyy-kalendar/gruden/27/1932-pryynyata-postanova-cvk-i-rnk-srsr-no84-pro-vstanovlennya-yedynoyi-pasportnoyi-systemy-po-srsr-i-obovyazkovu-propysku-pasportiv>
13. Сергійчук В. Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства. Вид. четверте, доп. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2016. 320 с.

УДК 94:338.124.4(477)»2008»

СВІТОВА ЕКОНОМІЧНА КРИЗА 2008 РОКУ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Є. О. Кісельов

Анотація. У тексті аналізується вплив світової фінансової кризи 2008–2009 рр. на економіку України. Представлено визначальні причини кризи та її швидкого поширення в різних країнах незалежно від їх рівня розвитку. Розглянуто роль фінансових установ, збільшення ризиків для окремих країн та регіонів через глобальні банки. Також висвітлено розбалансованість між грошовими та товарними потоками як ключову причину кризи. Описано вплив змін у світових цінах на сировинні товари на український експорт та валютні надходження, що призвело до скорочення золотовалютних резервів та девальвації гривні. Розглянуто тривалість і наслідки фінансової турбулентності, зокрема їх вплив на довіру до фінансово-банківської системи, відтік депозитів та збільшення соціальної напруги. Розкрито проблему ліквідності українських банків, відтік коштів вкладників та заходи Національного банку для полегшення кризової ситуації. Наголошується на важливості дослідження фінансових та економічних процесів для розуміння причин і наслідків світових фінансових криз.

Ключові слова: світова фінансова криза, українська економіка, девальвація гривні, ліквідність банків, роль Національного банку.

Фінансова криза у 2008–2009 рр. створила значний випробувальний момент для глобальної економіки. Країни з перехідною економікою, включно з Україною, особливо відчували її негативний вплив. Ця криза підкреслила необхідність вирішення проблем у банківському секторі та стабілізації фінансово-кредитної системи. З'явилася потреба у докладному аналізі причин, що спричинили кризу у банківському секторі, для розробки обґрунтованих стратегій подолання кризових явищ та підвищення стійкості як у банківській системі, так і в реальному секторі економіки.

Багато вітчизняних науковців, зокрема О. Барановський, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Дзюблюк, В. Козюк, І. Лютий, Р. Пустовійт, Т. Унковська, А. Чухно та інші, беруть участь у дискусіях про причини та наслідки фінансової кризи 2008–2009 рр. для світового співтовариства та окремих національних економік, зокрема й української. Вони аналізують причини та характерні прояви кризи, звертаючи увагу на те, що заглиблення глобалізаційних процесів та високий рівень інтернаціоналізації світової економіки призвели до серйозних втрат у національних фінансових системах та уповільнили їх розвиток. Проте їх дослідження не приділяють достатньої уваги історичному впливу фінансової кризи на банківську систему України, факторам, які сприяли швидкому поширенню кризових явищ та їх деструктивних проявів, стали ключовими для змін в усій політичній системі України в наступні роки [1–7].

Фінансова криза у 2008–2009 рр., що виникла внаслідок кризи на ринку іпотеки в США, переросла в кризу реальної економіки майже всіх країн світу, що демонструє значну взаємозалежність процесів у глобальному розвитку. Це підтверджується швидким поширенням і глибиною кризових явищ: всього за кілька місяців вони вражали практично всі країни світу, незалежно від рівня розвитку їх економіки. Кризу започаткував крах найбільших іпотечних кор-